

Algunes aportacions importants de Germà Colón a la història de la llengua catalana

Antoni Ferrando
Universitat de València

1. Objectius

El traspàs de Germà Colón, víctima de la Covid-19, ens ha privat d'una de les veus més autoritzades en el camp de la lexicografia catalana. I alguns, com jo, hem perdut un gran mestre, un bon amic. Com a expressió de reconeixement i de gratitud cap a la seua persona i la seua obra, em propose comentar ací quatre de les seues aportacions més importants a l'estudi de la història de la llengua catalana. Totes quatre han estat objecte de diàleg personal amb ell, bé perquè ens hem sentit interpel·lats per les mateixes preocupacions, o bé perquè hem compartit els mateixos interessos professionals. En concret, són:

- a) el rerefons ideològic dels debats sobre la subagrupació romànica del català,
- b) la instrumentalització ideològica del romanç andalusí o mossàrab,
- c) l'orientació diatòpica de la llengua del *Curial e Güelfa* i
- d) l'orientació preceptiva de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, atribuïdes a Bernat Fenollar i Jeroni Pau.

Les dues primeres aportacions tenen molt a veure amb els debats sobre la llengua al País Valencià, no debades tots dos compartim la condició de valencians i hem viscut, o patit, les polèmiques identitàries a partir de la Transició política. En aquesta línia de coincidències, vaig propiciar la traducció i l'edició d'*El léxico catalán en la Romania* (Colón 1993), vam compartir espai en el número monogràfic de *Saó* dedicat a *Els mossàrabs valencians* (Colón 1994) i en el monogràfic de *Caplletra* dedicat a *El romanç andalusí a revisió* (Colón 2011b). Les dues darreres aportacions responen més tost al repte filològic d'escatir l'orientació diatòpica del *Curial* i el sentit prescriptiu de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* atribuïdes a Bernat Fenollar i Jeroni Pau. En aquest vessant, vam col·laborar en unes quantes iniciatives, com són els *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana* (Ferrando 2012a i 2012b) i, en el cas de les *Regles*, els debats amb Antoni Maria Badia i Margarit i l'autoria d'un llibre, *Les "Regles d'esquivar vocables" a revisió* (Colón & Ferrando 2011), en què vam coincidir a qüestionar, no sempre amb els mateixos criteris i els mateixos elements, la posició de Badia sobre l'autoria de Pere Miquel Carbonell.

Després d'exposar les posicions del nostre filòleg, miraré de valorar-ne la significació en el moment que les va expressar. Finalment, en faré una valoració crítica des del present.

No cal dir que els quatre temes escollits són només una mostra de les moltes qüestions d'interès per a la història de la llengua que Colón va abordar. D'altres temes com el nom de la llengua, la gènesi de l'apitjat o apitxat a València, els contactes multiseulars entre el català i l'aragonès, la llengua literària al segle XV o el secessionisme lingüístic valencià, per posar només uns altres exemples, bé que mereixerien la màxima atenció per part dels historiadors de la llengua.

Colón és un dels historiadors del lèxic català que millor coneix la vida de les nostres paraules. La història de les paraules d'una comunitat lingüística és un aspecte bàsic de la seua història cultural. L'estudi de l'evolució de les paraules forma part, doncs, de la

història de la llengua. En aquest sentit podem dir que Colón és un historiador de llengua. Certament, la història de la llengua no és el centre de les seues recerques, però se n'ha ocupat, i bastant, a partir dels seus estudis de lexicografia diacrònica. La perspectiva bàsicament lexicogràfica pot explicar algunes de les seues limitacions quant a la contextualització històrica dels fenòmens tractats. Ara bé, és una servitud inherent a l'especialització, que no resta vàlida a les seues recerques. Ben mirat, aquesta perspectiva col·lateral confereix un notable valor a les seues aproximacions als temes historicolingüístics, ja que el nostre lexicògraf, en resseguir la història de les innovacions lèxiques del català, ha contribuït a precisar el desenvolupament dels corrents culturals que s'han succeït en la història de la llengua i de la literatura catalanes.

Colón sempre s'ha sentit vinculat a la seua terra de naixença. Dels enunciats dels temes que m'he proposat tractar ja es pot deduir que aborden aspectes molt estretament relacionats amb la història del País Valencià. Si tots quatre han estat objecte de debats o de polèmiques, és precisament perquè tenen unes dimensions ideològiques i metodològiques que ultrapassen el vessant merament filològic. Com també les tenen alguns dels altres temes que he mencionat. Colón no va esquivar mai la discussió. Ben al contrari, no es va estar mai de dir la seua, sobretot si eren temes que l'apassionaven. A Colón, aquell binomi de "ciència i passió en la filologia catalana" que posà en circulació Antoni Maria Badia i Margarit li escau com anell al dit.

Ara bé, en filologia i, sobretot, en història, les interpretacions de les qüestions estudiades depenen de les dades que es tenen a cada moment. El que hi compta és el rigor científic, el propòsit d'objectivitat i la voluntat de servei a la veritat. No ens pot estranyar, doncs, que Colón haja revisat, matisat i actualitzat les seues aportacions davant nous documents o nous elements de judici. Resseguir-ne la trajectòria és apassionant. És una excel·lent manifestació del seu tarannà. Mirades críticament des del present, les seues impagables aportacions a la nostra història lingüística cobren un interès científic renovat. I conviden sempre a imitar l'exemple del seu rigor metodològic.

2. El rerefons ideològic dels debats sobre la subagrupació romànica del català

La més important aportació de Colón al tema de la subagrupació romànica del català la trobem àmpliament recollida en la primera part d'*El lèxico catalán en la Romania* (Colón 1986). Aquesta part és la que serà objecte de traducció al català i de reedició, amb esmenes, en el volum *El lèxic català dins la Romania* (Colón 1993). És a partir d'aquesta versió revisada que en faré les citacions corresponents. Amb el llibre de 1986, Colón pretenia desideologitzar un vell debat entre els romanistes i oferir a la comunitat científica una anàlisi objectiva del tema des de la perspectiva del lèxic.

Basta recordar ací succintament els antecedents del debat per a entendre millor la posició de Colón. La presentació que Wilhem Meyer-Lübke (1925) va fer del català com una llengua de gènesi gal·loromànica provocà una contundent resposta de Ramón Menéndez Pidal (1926). El filòleg castellà partia de la idea que les coincidències entre totes les llengües romàniques peninsulars, incloent-hi el mossàrab, posaven en evidència la primitiva unitat lingüística de la península Ibèrica, que el castellà, amb les seues discrepàncies fonètiques, havia trencat. Era tan evident el rerefons espanyolista de la tesi de Menéndez Pidal que Amado Alonso (1928) mirà de diluir-lo propugnant-ne una correcció de perspectiva: hi hauria una Romania contínua integrada no sols per les llengües de la península Ibèrica, sinó també pel provençal, pel gascó i per l'italià, que en deixaria fora el francès i el romanès. Alonso separava, doncs, els parlars d'oïl dels parlars d'oc. Per tant, si l'occità i les llengües hispàniques compartien unes certes

afinitats, deixava de tenir sentit l'enfrontament entre els partidaris del gal·loromanisme i de l'iberoromanisme del català (Sanchis, 18-21).

El plantejament d'Alonso no convencé tothom. En *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen* (1954), Gerard Rohlfs concloué, a partir d'un estudi comparatiu lèxic entre les llengües romàniques amb 49 mots clau, que el català coincidia en un 57% de casos amb el gal·loromànic, en un 33% amb solucions comunes al gal·loromànic i a l'iberoromànic, en un 4% amb l'iberoromànic i en un 6% presenta una solució específica (Sanchis, 21). La conclusió era realment provocadora: “el català és essencialment una ‘dèpendence’ del provençal.” Capgirava així les conclusions dels romanistes espanyols. El plantejament de Rohlfs incità Colón a prendre part en el debat. Per dues raons: pel subjectivisme, o pels prejudicis, dels partidaris d'una i altra posició i per la manca d'atenció a la complexitat filològica de la qüestió (Colón 1993).

Mentrestant, s'havia produït a Espanya una nova situació política, la instauració del règim dictatorial del general Franco (1939-1975), que tingué conseqüències en els discursos institucionals sobre l'estatus lingüístic del català. Entre els romanistes ja s'havien superat les vacil·lacions sobre la consideració del català com una llengua independent o com un parlar occità més. Però des del punt de vista polític, el règim del general Franco insistia a presentar-lo com un parlar filològicament indefinit, com una relíquia del passat, com un parlar romànic deturpat, al capdavall com un *dialecte* en el sentit pejoratiu del terme.

Davant d'aquesta ofensiva ideològica i de les diverses interpretacions dels romanistes que, en presentar el català com una “dependència” de l'espanyol o de l'occità, en diluïen d'alguna manera la personalitat, els filòlegs catalans més reconeguts internacionalment van adoptar una posició més militant que estrictament filològica. Francesc de B. Moll (1952), Antoni M. Badia (1953), Joan Coromines (1956) i Manuel Sanchis Guarner (1971) van insistir en la defensa de la personalitat lingüística del català i van propugnar, com a superació de la polèmica sobre la seua subagrupació romànica, fórmules que n'avalessen la singularitat i la condició de llengua de cultura. Moll i Badia el van considerar com una “llengua pont” entre les llengües romàniques de l'entorn. Sanchis Guarner el va presentar amb la bella metàfora de ser “anella i clau” entre les llengües de la Romània occidental. Per a Coromines (17-20), el català “ocupa una posició central entre les llengües de la família romànica,” bé que donant proves de “tendències originals i independents,” compatibles amb el fet que el català és tan pròxim a l'occità que bé es poden considerar llengües tan bessones com el castellà i el portuguès. No cal dir que eren, bàsicament, formulacions de resistència contra les estratègies assimilistes del castellà. La separació idiomàtica entre el català i l'occità ja havia estat definida per Pompeu Fabra i altres intel·lectuals catalans en el manifest *Desviacions en els conceptes de llengua i pàtria*, de 1934.

Els posicionaments de Coromines, Moll, Sanchis i Badia sobre la subagrupació romànica del català van influir en la romanística internacional. A *La formación de los dominios lingüísticos en la península ibérica* (1958 [1972]), Kurt Baldinger va assumir la visió del català com a llengua pont entre les de la Romània occidental. En canvi, Rudolf Brummer (1968) va insistir en el caràcter autònom del català respecte de les llengües veïnes. La romanística internacional contribuï llavors a consolidar la posició del català com a llengua independent, però no resolgué definitivament el debat sobre la subagrupació romànica del català.

La presència de Colón a la Universitat de Basilea, lluny de l'Espanya franquista, afavoria una reflexió crítica sobre el tema menys condicionada per l'entorn. Va ser ell que intentà donar-li una solució filològicament tan objectiva com fos possible. En el pròleg al llibre de 1986, Colón (1993, 17) ja n'avançava les conclusions:

el català, l'occità i el francès remunten a un d'aquests diasistemes [llatins], que en direm 'llatí gal·lic', aplicant-hi un terme d'estricta tipologia lingüística, *sense cap altra connotació* [el subratllat és meu]. El diasistema llatí del qual procedeix el català és diferent de l'anomenat 'llatí hispànic', base del portuguès i del castellà.

En abordar l'examen de la qüestió, Colón va considerar que el debat sobre la subagrupació del català era "un fals problema," "un plantejament equivocat," car en el fons es tractava que, "per motius aliens a la lingüística (que en el fons es poden resumir en la fórmula *llengua = nació*)", no s'atorgava al català "un lloc entre les llengües romàniques; es tractava, doncs, d'emmarcar-lo dins l'àrea d'influència de França o d'Espanya" (Colón 1993, 24). Altrament pensava que la tria de Rohlf's era massa subjectiva, perquè era de collita personal i podria ser interessada en funció d'uns plantejaments previs. En conseqüència, calia partir d'uns criteris de comparació lèxica no personals ni triats deliberadament per al cas.

Li proporcionà la solució l'article "Problèmes de géographie linguistique romane" (1925), del suís Jakob Jud, que havia aportat una llista de 24 paraules romàniques per a fer un estudi comparatiu entre el castellà, l'italià i el francès. Encara que la considerava "arbitrària", la llista reunia les dues condicions que Colón exigia: provenia d'altri i no estava concebuda amb la finalitat de demostrar la ubicació romànica del català. Després de donar els equivalents actuals del català estàndard (*cosí, germà, nebot, estiu, vespre, matí, paella, llit, ocell, gos, pruna, mantega, tros, gris, calent, massa, prendre, voler, pregar, preguntar, buscar, arribar, parlar, menjar*), amb totes les relativitzacions científicament exigibles, Colón arribà a la conclusió que el català coincidia amb les llengües gal·loromàniques en el 70'8% de casos (17 mots) i amb les llengües iberoromàniques en el 37'5% de casos (9 mots), i que encara hi havia 6 mots compartits per ambdós dominis (Colón 1993, 45).

A fi de confirmar-ne o no els resultats, Colón va fer un estudi comparatiu entre el català, el francès i l'espanyol amb una altra sèrie de mots que, al seu parer, reunia criteris d'objectivitat i de rellevància lèxica: el camp semàntic dels noms de parentiu. Les conclusions van apuntar en la mateixa direcció: deixant de banda els tipus lexicològics comuns al francès i a l'espanyol i dos de privatis del català, el 57% dels noms de parentiu del català eren afins a la Gal·loromània i el 27'2% a la Iberoromània (Colón 1993, 52). I encara adduí en aquest sentit altres proves, algunes concretament contra els arguments de Rohlf's, quan atribuï al català una "hispanització" lèxica al segle XV que l'hauria allunyat del gal·loromanisme. Així, la comparació entre el lèxic usat per Ramon Llull al *Blaquerna*, de ca. 1238, i la versió modernitzada que en va fer Joan Bonllavi, el 1521, li permeté posar de manifest que les diferències eren irrellevants, de manera que "el punt de vista metodològic que adopten els defensors d'aquest pretès canvi de caràcter del català, a causa de la cronologia, és absolutament fals." Comptat i debatut (Colón 1993, 101):

les solucions lèxiques del gal·loromànic i del català acosten, doncs, estretament els dos dominis. El lligam, però, encara s'estreny moltíssim més amb l'occità que amb la resta de les Gàl·lies. Una afinitat semblant no té parió en la Romània més que en la comunitat lèxica existent entre el castellà i el portuguès.

Certament, els lligams entre les terres de Catalunya i les de la llengua d'oc van ser tan estrets com multiseulars. A ningú se li escapa el fet que *hoc* fou també adverbí d'afirmació del català fins ben entrat el segle XV. Un dels *hocs* més transcendents del segle XV fou precisament el que pronuncià el rei Martí l'Humà quan Ferrer de Gualbes,

ambaixador de les Corts catalanes, s'acostà al seu llit de mort i, davant l'absència d'un hereu reconegut, li preguntà si estava d'acord que la seua successió fos decidida “per la justícia,” és a dir, pel dret. La resposta del rei agonitzant fou: “Hoc.” Dificilment podria haver imaginat el darrer rei de la casa de Barcelona que pocs anys després desapareixeria de la cort dels seus successors Trastàmara l'occità trobadoresc, que havia acompanyat el Casal de Barcelona durant més de tres segles. Ara bé, tots aquests lligams genètics i multiseulars no permeten de considerar el català com una dependència de l'occità, com propugnava Rohlf. Una conclusió que Colón (2014) ratificava en un dels seus últims articles dedicats a les relacions catalanooccitanes.

Els arguments de Colón en pro del gal·loromanisme del català van ser tan contundents que Badia, en la ressenya que feu del llibre, el 1977, a la *Revue de linguistique romane*, va afirmar que aquest “está destinado a ser la terminación ‘oficial’ de la polèmica.” Tant és així que, de la famosa polèmica, ja no se n'ha parlat més amb el rerefons ideològic que havia tingut. Si s'ha revisitat, ha estat sobretot com a discurs filològic, amb el pretext que no s'havien pres amb prou consideració altres fenòmens lingüístics, sobretot els morfològics i sintàctics. Eduardo Blasco Ferrer (1986) abordà aquesta darrera perspectiva i les conclusions no feren sinó reforçar les de Colón. En canvi, Fernando Sánchez Miret (2016), en un article titulat “Clasificar el catalán no es cosa fácil (y no por culpa suya),” ha tornat a replantejar el tema sobre noves bases filològiques. Creu que “la clasificación [que se n'ha fet] no se ha tejido sobre bases sólidas” i, en conseqüència, opina que el problema “necesita todavía un tratamiento adecuado.” En tot cas, aquesta mena de revisions ja no solen tenir el rerefons ideològic dels debats del passat.

Certament, Hans-Ingo Radatz (2012), en un article titulat “Per què els elements gal·lormànics fan ‘heavy’ en català? Arran del clàssic debat sobre la subagrupació del català”, hi ha insistit, però només per remarcar les conseqüències que té sobre la fesomia del català l'aplicació de la ideologia lingüística dels partidaris de català *light*, que preconitzen les opcions afins al castellà. Constatar el pes creixent del castellà en el català actual no en desvirtua la base gal·loromànica, però l'acosta cada vegada més a la Iberoromània, conclou el romanista alemany. Ja ho va advertir, això, Colón, però amb dades sobretot del passat.

Ara bé, el que potser no pogué advertir Colón amb totes les seues conseqüències és l'abast de la profunda transformació demolingüística i tecnològica que s'ha operat en el darrer quart de segle en l'àmbit geogràfic de la catalanofonia: en conjunt, el català no sols hi ha deixat de ser la llengua majoritària, sinó que s'enfronta amb un contacte constant i omnipresent amb el castellà i amb una influència creixent de l'anglès, que van alterant-ne la fesomia i la percepció tradicionals.

En els moments actuals, el debat de fons al voltant del català ja no va sobre l'estatus lingüístic, sinó sobre l'estatus polític. ¿Pot sobreviure el català com a català i com a llengua normal enmig d'una bilingüització massiva entre els catalanoparlants habituals i enmig d'un col·lectiu que majoritàriament no la parla? El calc del castellà, en desvirtuarà la personalitat originària, tan lligada a l'occità? Es convertirà en una *dependència* del castellà?

De tota manera, als països de llengua catalana, especialment a Catalunya, perviu el record dels vells lligams amb Occitània, al marge dels debats acadèmics. La reivindicació del llegat occità que trasllueix un llibre com *La il·lusió occitana* (2006), d'August Rafanell, o iniciatives de cooperació occitanocatalana com l'*Eurocongrés 2000*, posen de manifest que, a Catalunya, el record dels lligams multiseulars occitanocatalans –uns lligams tothora presents per la llarga vigència de la denominació de llemosí per a designar la llengua catalana– va estretament unit a un sentiment

d'autoafirmació cultural. De l'interès de Colón (2009) pel tema n'és una bona mostra l'extensa ressenya que dedicà al llibre de Rafanell. Cal advertir, però, que, en el cas del País Valencià, l'occitanofília se sol expressar, entre els sectors progressistes, com a manifestació de solidaritat amb un poble germà molt pròxim lingüísticament i culturalment i, entre els sectors conservadors i secessionistes, com a recurs per a diluir l'origen català del valencià en un marc panoccitànic (Ferrando 2019, 179-213).

Comptat i debatut, si bé és evident que els canvis demolingüístics i culturals actuals estan condicionant l'evolució de la fesonomia lingüística del català, no per això deixaran de ser històricament vàlides, amb totes les matisacions que es vulguen, les conclusions de Colón sobre la vinculació genètica del català al món occità.

2. La instrumentalització ideològica del romanç andalusí o mossàrab

Als anys cinquanta del segle XX, les teories substratístiques van ser acollides entusiàsticament per la filologia catalana. Un dels capdavanters de la teoria del substrat per a explicar la fesomia fonològica del català de València va ser precisament un jove Germà Colón, que la defensà en la comunicació "El valenciano", que va presentar al VIIè Congrés Internacional de Filologia Romànica, celebrat a Barcelona, el 1953 (Colón 1955). Es tenia la convicció que el País Valencià havia estat repoblat al segle XIII per colons de procedència majoritàriament catalanooriental i que, tanmateix, s'hi havia imposat el català occidental. Davant tal suposada contradicció, Colón creia que la teoria del substrat podia explicar la fesomia del català de València: atès que les terres de València, Tortosa i Lleida compartien el mateix substrat ibèric, el contacte del "romance valentino precatalán" amb el català oriental suposadament majoritari del repobladors hi hauria condicionat la fesomia de la variant oriental i hi hauria donat lloc a la formació del valencià. Per a Colón, els escriptors valencians de totes les èpoques "llamaron a su propia lengua 'lengua valenciana' y este hecho [...] tiene unas raíces más hondas que la pura veleidad de un pueblo." Heus ací les paraules literals de Colón (1955, 141):

La catalanidad de la lengua de Valencia, repito, es evidente, pero el sentimiento de los hablantes ha de tener una base real y tal vez cuando el romance mozárabe de esos territorios sea mejor conocido podamos explicarnos más fácilmente las causas de dicho sentimiento. La fusión de este romance –originado en una comunidad que parte de la unidad racial ibérica reflejada en el latín llevado a aquellas tierras– con la lengua de los conquistadores, ha dado origen, a mi modo de ver, al actual catalán de Valencia.

I, en suport a la seua teoria, el nostre filòleg adduïa que el català de València conservava algunes "reliquias lexicales de los mozárabes", com *bresquilla*, *càrritx*, *colomello*, *cuquello*, *fardatxzo* / *sarvatxo*, *muriguello*, *tàpera*, *tomello*, *xerna*, *vaso*, *falguera*, *coradella*. Així i tot, Colón acabava el seu article convidant a un estudi més profund de la qüestió que pogués confirmar o rectificar "la quizá demasiado atrevida teoría que acabo de exponer."

El fet és que, en el debat posterior a la comunicació de Colón, Coromines es mostrava, "en líneas generales, de acuerdo con lo dicho sobre el mozárabe que presenta coincidencias con el catalán occidental," i en el mateix sentit s'expressava també Sanchis Guarner en la comunicació que hi va presentar, centrada en aquesta temàtica. S'estava tan convençut de la persistència del mossàrab en la València jaumina que el mateix Colón (1955, 139) donava com a

sabido que la lengua de aquellos moros que quedaron en Valencia no era ya el árabe, sino un habla neolatina, y es evidente que ese romance no pudo

inmediatamente ser suplantado y menos aún por una colonización tan poco intensa [como la catalana].

Aquest estat d'opinió anà matisant-se sensiblement en els anys següents, gràcies sobretot al estudis d'Álvaro Galmés de Fuentes i del mateix Sanchis Guarner sobre les lleis fonètiques del mossàrab, en constatar que aqueixes lleis coincidien ben poc amb les del català o del castellà i, doncs, que el català de València era bàsicament fruit de la colonització del segle XIII.

Doncs bé, durant els darrers anys del franquisme i particularment durant la Transició espanyola (1975-1982) s'havia estès entre les minories formades i lingüísticament conscienciades del País Valencià l'acceptació del postulat científic que el valencià i el català formaven una mateixa llengua, que, com que procedeix de Catalunya, convenia denominar català. Ara bé, en el context de confrontació política que s'hi produí llavors, el tema de la identitat filològica del valencià va ser utilitzat demagògicament per les forces més dretanes contra una esquerra –que s'albirava electoralment majoritària– que havia assumit, ni que fos amb poca convicció, la unitat de la llengua catalana. L'absència d'informació i de formació sobre la qüestió lingüística entre la majoria dels valencians i els ingents mitjans econòmics, mediàtics i polítics estatals i locals posats al servei dels interessos electorals dels sectors locals més conservadors hi van facilitar la difusió de la concepció del valencià com a llengua independent. Hi contribuïa certament el nom privatiu de “llengua valenciana” i variants, tema al qual dedicà Colón (1978) una notable atenció.

Entre els arguments emprats per la dreta política i mediàtica n'hi havia dos que podien calar fàcilment entre els ciutadans: l'intent d'absorció del País Valencià per Catalunya a través d'una pretesa suplantació de la “llengua valenciana” pel català, i el discurs de la vigència d'una “llengua valenciana” continuadora directa del llatí que la població andalusí del País Valencià anterior a la conquesta del rei Jaume I (1232-1245) hauria parlat al costat de l'àrab. Els ideòlegs d'aquest bilingüisme prejaumí es fonamentaven en els arguments adduïts anteriorment per Colón i per Sanchis Guarner, bé que manipulant-los, ja que defensaven que el mossàrab prejaumí era la mateixa llengua que el valencià del segle XIII.

La confrontació política de la Transició generà una prolífica literatura anticatalanista, és a dir, contrària al reconeixement de l'origen català del valencià, ben sovint pamfletària, amb l'objectiu de donar suport a les tesis polítiques dels sectors locals més conservadors, que es prolongà uns quants anys. Així, Vicente Simó Santonja a *¿Valenciano o catalán?* (1975) i Josep Albinyana Vallés a *El crit de la llengua. Denominació de la llengua valenciana* (1981) adduïen, respectivament, l'antiga tradició del nom de “llengua valenciana” com a prova de la independència del valencià; Antoni Ubieta a *Orígenes del Reino de Valencia* (1975) defensava el suposat predomini aragonès en la conquesta de València per diluir-hi el component català i descartar que el valencià fos una prolongació de la llengua catalana; Miquel Adlert a *En defensa de la llengua valenciana. Per qué i còm s'ha d'escriure la que es parla* (1978) justificava una normativa ortogràfica diferent de la de les Normes de Castelló i un criteri gramatical i lèxic basat estrictament en la llengua parlada més dialectal i acastellanada per a diferenciar-se del català que se'ns hi hauria imposat; Leopoldo Peñarroja a *El Mozárabe de Valencia. Nuevas cuestiones de fonología mozárabe* (1990) justificava l'existència de la “llengua valenciana” abans de la conquesta jaumina en fer coincidir la seua interpretació de les lleis fonètiques del mossàrab –una llengua que només coneixem per les transliteracions en àrab i en llatí, només aproximades– amb les del català de València, en contra de les conclusions dels especialistes en mossàrab, com Álvaro Galmés de Fuentes i del mateix Sanchis Guarner; el mateix Peñarroja i Vicente Castell

Mahiques, a *Cristianos bajo el Islam* (1993) i *Proceso sobre la Ordenación de la Iglesia Valenciana* (1996), respectivament, tractaven d'aportar documents que poguessen avalar la persistència de cristians mossàrabs en el moment de l'arribada de Jaume I a València a fi de provar la vigència d'una comunitat cristiana valencianoparlant, etc.

La polèmica serví per a intensificar l'estudi científic de la qüestió entre arabistes i historiadors d'al-Àndalus, amb obres tan sòlides com *Minorías islámicas en el País Valenciano* (1984), de Carme Barceló, i *Árabe andalusí y lenguas romances* (1992), de Federico Corriente, i amb nombrosos articles de Mikel de Epalza, María Jesús Rubiera, Dolores Bramon, Robert Burns i Pierre Guichard, entre d'altres.

Les conseqüències d'aquests plantejaments en l'àmbit de la filologia catalana no es van fer d'esperar. Si la població andalusí de les terres valencianes del segle XIII era exclusivament arabòfona i, des de feia més d'un segle, no hi restaven parlants del romandalusí –un terme més adequat que mossàrab, que vol dir 'arabitzat' i que de fet s'aplicava als cristians andalusins que emigraven a les terres cristianes del nord de la península Ibèrica–, difícilment podrien ser mossarabismes aquelles llistes de mots que Joan Coromines, Sanchis Guarner i el mateix Colón havien adduït com a testimoniatges vius del contacte directe entre els soldats i colons catalans i aragonesos vinguts el segle XIII a València i els andalusins valencians coetanis. Al segle XIII, només la toponímia conservava petjades fossilitzades d'aquell romanç andalusí bàsicament oral de temps ben anteriors. Badia i Margarit (1981) va admetre l'extinció del romanç andalusí abans de l'arribada dels soldats de Jaume I, però encara va adduir l'eficàcia o la ineficàcia de l'acció del substrat ibèric com a teoria explicativa de la fesomia catalanooccidental del català de València, de manera que la desromanització provocada per una arabització profunda, i doncs la ineficàcia del substrat romà, hi hauria fet aflorar el substrat ibèric anterior, responsable de l'occidentalització dialectal del català de València.

Colón no es pronuncià sobre aquesta explicació revisionista de la vella teoria del substrat. Preferí invocar les recerques dels esmentats especialistes per tal de no parlar més de la vella idea d'un mossàrab viu en el moment de la conquesta jaumina. Ja he remarcat que entre aquests especialistes va destacar sens dubte Carme Barceló, que reuní en un llibre imprescindible, *Àrab i català: contactes i contrastos* (Barceló 2011), amb un títol de ressonàncies colonianes, la major part dels seus estudis sobre el tema. En canvi, jo, el 1986 (Ferrando 1989), vaig optar per rebatre la teoria de Badia i posar de manifest que la fesomia lingüística del valencià s'havia d'explicar com a resultat d'un llarg procés repoblador, entre els segles XIII i XV, en què els components catalanooriental i aragonès foren objecte d'un procés d'assimilació i d'anivellament lingüístic a partir dels contingents demogràfics majoritàriament catalanooccidentals. Altres filòlegs, com Joan Veny, Josep Martines i Emili Casanova es van centrar en la impugnació dels pretesos mossarabismes del valencià (*colomello*, *cuquello*, *mosseguello*, *xerna*, etc.), en demostrar que la major part eren aragonesismes o castellanismes del català de València més o menys disfressats i que fins i tot alguns altres, com *alatxa* o *punxar*, tenien segurament un origen italià o occità, respectivament. Ben mirat, eren pseudomossarabismes.

Ja el 1991, Colón (1997) havia defensat que *corder*, *roder* i *xanguet*, que Coromines considerava mossarabismes, eren en realitat un aragonesisme, un francesisme i un castellanisme, respectivament. Hi insistí en un article divulgatiu un poc posterior (Colón 1994). I, més darrerament, Colón (2011b) descartà que fossen mossarabismes els exemples adduïts a *El Mozárabe de Valencia* per Peñarroja, com *llomello*, *regomello*, *fondello*, etc. i algun d'inventat, com *polella* 'arna'. Aquests pocs exemples, tots castellanismes, havien servit a Peñarroja per a concloure que el català no havia suplantat el suposat valencià o mossàrab prejaumí. En canvi, per a Colón (2011b, 141), "no hi

hagué *suplantació* precisament perquè no existia aquest suposat ‘mossàrab’ valencià ni tampoc no existien els cristians mossàrabs.” Colón feu seus els punts de vista de Carme Barceló (2011 [1992; 1996]) tant pel que fa a l’extinció del romanç andalusí ja al segle XII com a la manca de fonamentació filològica de les suposades lleis fonètiques del mossàrab exposades per Peñarroja. Adoptà així un gir copernicà respecte del que havia escrit al seu article “El valenciano” (1955, 139), on, talment com Peñarroja, també havia descartat com a inviable una *suplantació* del “romance valentino precatalán” per la llengua dels conquistadors. Això sí, amb una diferència fonamental amb Peñarroja: “La catalanidad de la lengua de Valencia, repito, es evidente.”

La polèmica no acabà amb el canvi de segle. Després d’uns anys en què el secessionisme lingüístic valencià insistí en la voluntat d’individuació lingüística com a criteri per a considerar el valencià com a llengua independent de la resta del català, Xaverio Ballester (2021) ha invocat tendenciosament algunes observacions lèxiques de Colón per a qüestionar els orígens catalans de la llengua pròpia del País Valencià i impugnar així la per ell anomenada “teoria immigracionista” per a explicar la formació del valencià. Colón ja no ha pogut llegir el llibre de Ballester. Però estic convençut que hauria subscrit els punts de vista de Mateu Rodrigo (2021) en la seua ressenya de l’obra esmentada.

En realitat, no estem davant d’una qüestió filològica, sinó d’una instrumentalització ideològica de dades històriques o pseudohistòriques descontextualitzades, revestides de filologia. Car, com escriu Colón (2011*b*, 135) al començament de l’article adés esmentat, “la qüestió central és de saber si el valencià és continuació de la llengua que parlaven els cristians sota la dominació musulmana (= els mossàrabs), la qual llengua ‘mossaràbiga’ seria la prolongació del llatí visigòtic.” Perquè, si fos així,

no caldria que l’haguessen portada els catalans en arribar a les terres valencianes al segle XIII. Aquest és el *quid* del problema, on s’amaguen interessos que no sempre (per no dir mai) són lingüístics. De passada comprovem que els partidaris del valencià independent majoritàriament no solen utilitzar aquesta parla, prefereixen servir-se del castellà, que fa més fi.

Gràcies a la contundència de les conclusions dels arabistes i medievalistes solvents sobre el romanç andalusí i als seus estudis propis, Colón (2011*b*, 135-136) va arribar a concloure que tota la literatura dels ideòlegs del secessionisme lingüístic valencià sobre el mossàrab i el mossarabisme “no té res de seriós: és una cabòria sense la menor base científica.” En realitat, per a Colón (1994; 2011*b*), les digressions sobre el mossàrab tenen uns fonaments molt febles: la manca d’una documentació absolutament fiable.

L’article que comente de Colón (2011*b*) forma part de la sèrie de treballs del monogràfic “El romanç andalusí a revisió”, de la revista *Caplletra*, 51, que vaig coordinar. En aquest monogràfic, l’article de Josep Torró (2011), “Mossàrabs en temps de conquesta. Observacions historiogràfiques”, que l’encapçala, ens posa al dia sobre l’estat de la qüestió. La conclusió és d’una claredat meridiana: al segle XI, els mossàrabs ja s’havien arabitzat i, a partir de mitjan segle XII, “ja no era possible l’existència estructurada de mossàrabs a al-Andalus.” El mateix any, Barceló (2011) donava a la llum, dins la col·lecció Biblioteca Sanchis Guarner, de l’IIFV, que tinc l’honor de dirigir, el llibre *Àrab i català: contactes i contrastos*.

3. L’orientació diatòpica de la llengua de *Curial e Güelfa*

És ben conegut que Joan Coromines, en presentar les fonts bibliogràfiques del seu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954) i del *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (1980), caracteritzà el *Curial e Güelfa* com una

“novela catalana, escrita h. 1450, cuyo léxico parece sugerir un autor valenciano.” És la posició que també mantenia un dels seus col·laboradors més estrets, Josep Giner, si més no des del 1949. Aquestes afirmacions són les que probablement dugueren Sanchis Guarner, a *La Ciutat de València* (1972), a considerar el *Curial* com a obra d’un “autor possiblement valencià.” Però és a Colón (1976, 374) a qui devem el judici més contundent sobre aquesta possible procedència. L’havia avançat en un article de 1973 sobre l’ús de *noces / bodes*, en què, en referència a la presència del primer geosinònim al *Curial*, escrigué: “Hay bastante fundamento para suponer que está escrito por un valenciano.” Jo mateix, a *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* (1980), a la vista d’aquestes manifestacions i d’una sèrie de mots, no sempre ben triats, que podien apuntar en aquesta direcció –encara no s’havien publicat el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Coromines, ni cap corpus textual informatitzat del català medieval– em vaig precipitar postulant que l’autor havia de ser “un curial valencià de la Cancelleria napolitana”, concretament Joan Olzina, en lloc del curial “català” que, el 1932, havia preconitzat Ramon Miquel i Planas. M’hi havia inspirat en suggeriments de Josep Giner i de Joan Ruiz i Calonja.

A *Una reina per a Curial* (1984), Anton Espadaler va rebatre, amb poc fonament, la valencianitat lèxica del *Curial* en què havien coincidit lexicògrafs catalans del més divers origen geogràfic. Colón també hi era al·ludit i no s’estigué de manifestar la seua posició en una contundent ressenya al llibre. El nostre lexicògraf (1985, 85 i 91), si bé asseverà que cap dels 17 valencianismes que detectà al *Curial* és “exclusivament i únicament valencià,” arribà a la conclusió que l’acumulació d’aquests mots li “feren sospitar que l’autor era valencià.” Reconeixia, però, que no hi havia cap “prova apodíctica” que demostrés aquesta sospita. Arran de la meua invitació perquè participés en el simposi de la Universidad Menéndez Pelayo, de Santander, sobre el *Curial* (2007), Colón hi va aportar una ponència, titulada “Ensayo de localización del anónimo autor del *Curial*.” La ponència (Colón 2012), reproduïda als esmentats *Estudis lingüístics i culturals sobre ‘Curial e Güelfa’, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, apareixerà en versió catalana, lleugerament revisada el 2011, sota el títol de “*Curial e Güelfa: català o valencià?*” En aquesta versió, Colón (2011a, 290) reitera que el lèxic de l’obra “apunta clarament a València, i més exactament a la part septentrional del Regne,” però, com veurem tot seguidament, també insisteix en els seus dubtes sobre l’origen geogràfic de l’autor. En canvi, un altre dels participants en l’esmentat simposi, Joan Veny (2009, 269), transformà els dubtes de Colón en certes, fins al punt d’asseverar que el *Curial* presenta “massa elements propis per posar en dubte la valencianitat de l’autor.”

En efecte, en tots dos articles, Colón (2012, 25-26; 2011a, 287-288) va ampliar la llista dels 17 lexemes “que tenen traça de ser únicament o preferentment valencians” adduïts en la ressenya al llibre d’Espadaler a 27, però s’autocorregí respecte de la primera llista, eliminant, a la vista de noves documentacions, *amprament*, *grasa* ‘graó’, *lleus* ‘pulmons’, *purnes*, *sancer*, *sodegar* i *vesprada*. La revisió de la llista posa de manifest la dificultat de determinar què és un valencianisme lèxic al segle XV, però il·lustra sobretot la manera d’actuar del nostre filòleg, que, en començar l’article, ja advertia (Colón 2011a, 286):

al llarg de la narració no he trobat cap element lèxic, fonètic, morfològic o sintàctic que pugui no ser valencià, cap element que descarti definitivament una autoria d’aquesta procedència, ans al contrari, tot el que hi ha és –o podria ser– valencià. L’afirmació [...] segons la qual no hi ha valencianismes, resulta més que agosarada.

Després d'analitzar l'extensió geogràfica, al segle XV, dels lexemes triats, Colón (2012, 288) arribà a la conclusió que “el *Curial*, vist el seu component lingüístic, ha de ser valencià, o si més no de les terres ponentines.”

El rigor crític de Colón s'observa quan ell mateix posà objeccions a les seues pròpies conclusions de caire lexicogràfic. Aquestes objeccions o reserves les tornarà a reproduir en un altre article lleugerament posterior, fet en col·laboració (Colón, Perea & Ueda 2012). Heus ací com concretà aquestes objeccions, és a dir, quins eren els fenòmens que, a parer seu, podrien ser “contraris” a la possible valencianitat del *Curial*:

- a) en el vessant lingüístic, la presència de *mullar* allà “on esperariem *banyar*”, l'absència absoluta de substantius abstractes en *-ea*, l'absència de *fon* com a tercera persona del singular del passat simple del verb *ésser*, les formes incoatives en *-eix* i l'ús exclusiu de la variant *vertader*, per citar només els trets més rellevants des del punt de vista diatòpic;
- b) en el vessant cultural i literari, l'absència d’“aquell aire de València que traspuen les altres obres [valencianes de l'època], com ara les de Joanot Martorell, Roís de Corella, Jaume Roig, Isabel de Villena, etc. [...] El *Curial* té tot un altre aspecte, un de subjectiu que em diu que potser no és de la terra;”
- c) en el vessant polític, el fet que “la novel·la és obra patriòtica, de la pàtria catalana;”
- d) en el vessant onomàstic, el fet que l'obra “volta a l'entorn del món *català* i de *Catalunya*. En canvi, València ni son regne no hi són esmentats ni una sola vegada” i són catalans els nobles “que acompanyen *Curial* o es relacionen amb ell [...]. Com ja hem dit, no hi ha cap valencià, i aquest fet és un indicatiu a tenir en compte.”

A la vista de les conclusions suposadament favorables i de les observacions suposadament desfavorables a la valencianitat del *Curial*, Colón (2011a, 290) va expressar la seua posició en aquests termes:

Si havia de dir clarament la meua opinió sobre la procedència de l'autor del *Curial e Güelfa* no sabia què respondre. Per una banda, l'estudi del lèxic (els altres aspectes lingüístics són poc significatius dins la koinè del segle XV) apunta clarament a València, i més exactament a la part septentrional del Regne [...]. Per altra, la insistència a esmentar el món català, enfront de la total absència de València, resulta molt significativa. Davant d'aquesta situació, no goso pronunciar-me taxativament dient que el text és valencià. Tampoc, però, ho puc negar.

Cal dir, però, que en el treball fet en col·laboració amb Perea i Ueda (2012, 158), Colón subscriu, en canvi, que “l'estudi lingüístic situa la llengua del *Curial* més aviat cap al sud del territori occidental [de Catalunya], probablement en una zona de transició, fet que podria justificar la presència d'alguns valencianismes,” una zona “no gaire lluny de les terres del nord de Castelló.” Tanmateix, la novel·la “té un seguit de lexemes que són corrents en valencià, com ara *acaçar*, *ahurtar*, *almàguena*, *alqueria*, *ausades*, *bròfega*, *cullereta* ‘cap-gros’, *marjal*, *oronella*, *plegar* ‘arribar’, *rabosa*, *regalat* ‘fos’, *ris* ‘rigut’, *a soles*, *bambollats* (peus), els quals, si no s'apliquessin altres criteris en sentit contrari, podrien fer pensar en una procedència valenciana de l'autor.”

No importen aquestes petites contradiccions sobre la possible ubicació geogràfica de la llengua del *Curial* en textos apareguts quasi simultàniament. Ni tampoc el fet que la llista de valencianismes més estrictes l'haja reduïda finalment a 15 mots. Com veurem tot seguit, tot té la seua explicació. El que realment cal fer notar és el propòsit de Colón d'encarar el tema des de l'objectivitat científica.

Efectivament, quan es publicaren aquests treballs, encara no havien eixit a la llum els vora quaranta articles dels *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa'*, que vaig curar (Ferrando 2012a), ni s'havia iniciat la tesi d'Abel Soler Molina, *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de 'Curial e Güelfa'* (2016) (Soler 2017). En el meu article publicat en aquells *Estudis* (Ferrando 2012b), apuntava que la presència al *Curial* d'un percentatge ben notable de preferències lèxiques valencianes – és a dir, de mots catalans que, a mitjan segle XV, tendien a regionalitzar-se sobretot a València– no comportava que l'autor fos necessàriament valencià, però sí que havia de tenir una més que notable coneixença i predilecció pel català de València. No es tractava només d'una notable presència de preferències lèxiques valencianes, sinó d'una ben notable absència de preferències lèxiques catalanoorientals. El retrat robot aproximat de l'anònim autor del *Curial* que hi vaig fer, assenyalant les connexions materials de l'únic còdex que ens l'ha transmès amb Toledo –cobertes mudèixars de tipus toledà i *makulatur* amb papers administratius del senyoriu de Fuensalida–, adquiria cara i ulls, sense alternativa possible, en la tesi d'Abel Soler (2016): l'obra degué ser escrita per Enyego d'Àvalos (ca. 1414-1484), toledà criat a València al servei d'Alfons el Magnànim i, doncs, familiaritzat amb el català de València, que, després d'una estada intel·lectualment decisiva en la cort de Felip Maria Visconti, duc de Milà, s'instal·là a la cort alfonsina de Nàpols, on acabà la redacció de l'obra cap a 1448. Algú, probablement un familiar de l'autor, s'emportà a Toledo –on els D'Àvalos (Dávalos) estaven emparentats amb els Fuensalida– la còpia, a penes consultada, que serva actualment la Biblioteca Nacional de España (Soler 2017).

Colón havia partit, doncs, de l'estat de la qüestió anterior als ja citats *Estudis lingüístics i culturals*, de 2012, que era una lectura bàsicament ideologitzada del *Curial*: en el vessant lingüístic, presentant-lo com un text catalanooriental amb una onomàstica sobretot principatina, i, en el vessant autorial, com una obra d'un català molt patriota, que s'inspira en Desclot i Muntaner. Aquesta lectura contradeia la visió filològica compartida per Coromines, Veny i el mateix Colón a favor de la coloració lèxica valenciana del *Curial*. L'objectiu de Colón en aqueixos articles seus de 2011 i 2012 era doble: un, de caràcter científic, consistent a determinar fins a quin punt es podria avalar la lectura lexicogràfica del *Curial* en clau valenciana, i un altre, de caràcter culturalista, consistent a formular una hipòtesi sobre la procedència geogràfica de l'autor que estigués en consonància amb la presència de referències onomàstiques al Principat i amb la suposada absència de referències valencianes. Es tractava, doncs, de superar tal suposada contradicció.

Ara, amb les recerques dels esmentats *Estudis lingüístics i culturals* de 2012 i d'altres de posteriors i amb el recurs a potents eines de consulta sobre el català del segle XV com el Corpus Informatitzat del Català Antic –unes eines que l'il·lustre lexicògraf valencià (Colón, Perea & Ueda 2012) trobava a faltar–, ja es pot afirmar que les percepcions de Colón contràries a la possible valencianitat del *Curial* són fàcilment objectables (Ferrando 2018):

- a) en el vessant lingüístic, perquè els usos lingüístics d'una novel·la cortesana com és el *Curial* es corresponen als del català de la cort napolitana del Magnànim, molt influïts pel català cancelleresc: alternança de *mullar/banyar*; substantius abstractes en *-esa*; passat simple *fonch*; formes incoatives en *-eix*; preferència per *vertader*, etc. (Ferrando 2012b; 2018);
- b) en el vessant cultural i literari, perquè l'“aire” del *Curial* no és català ni valencià, sinó italià per tots els costats (Ferrando 2008; 2017; Soler 2017). Les fonts, fins i tot les historiogràfiques (Ferrando 2020), són majoritàriament italianes. D'altra banda,

- l'ambient d'una narració no va necessàriament lligat a la procedència del seu autor (Ferrando 2012b);
- c) en el vessant polític, perquè no ni ha cap patriotisme principatí, tal com ja van observar principatins il·lustres com Anfós Par i Martí de Riquer. Per a Par (1928, 66), “l'autor [del *Curial*] és rublert de l'esperit nacional, no de Catalunya, sinó de la Corona d'Aragó; és en castellà que cita los noms dels nostres reis [... i no oblida] metre en relleu les bones parts ab què exorna sos personatges aragonesos.” Per a Riquer (1964, 620-621), l'autor del *Curial* és molt “afecte a tot el que es refereix al nom d'Aragó, tant en l'ampli sentit de la Corona com en el del regne privatiu.” Com ells mateixos constaten, els personatges més importants són els aragonesos. Més difícils d'advertir són els valencians, perquè se'ls presenta amb noms distorsionats (Soler 2017), llevat d'un Pero Maça alternativament denominat Pero Cornell, que es correspon a un personatge real valencià que alternava els dos cognoms per raons hereditàries i que, com ha remarcat Soler, era cunyat d'Enyego d'Àvalos (Ferrando 2012b; Soler 2017);
- d) en el vessant onomàstic, perquè l'estadística de les ocurrencies dels topònims és determinant per a descartar l'omnipresència del “món català”: França 51; Monferrat 48; Orleans 46; Aragó 40; París 32; Alamanya 24; Tunis 21; Borgonya 19; Bretanya 15; Puig de Nostra Dona 13; Gènova 12; Anglaterra 12; Sicília 11; Milà 10; Barcelona, 7; Messina 7; Catalunya 6; Ostalriche 6; Alexandria 4; Espanya 4; Grècia 3; Jerusalem 3; Anjou 3; Londres 3. Difícilment es podria deduir per l'onomàstica la catalanitat del *Curial* (Ferrando 2018). L'onomàstica té a veure amb l'escenari geogràfic de l'obra, no necessàriament amb l'autoria. N'és un bon exemple el valencianíssim *Tirant*, que té molts topònims catalans i pràcticament cap de valencià.

Una lectura atenta del *Curial* exigeix llegir-lo en clau italiana (sobretot de Milà i de Nàpols) i de la Corona d'Aragó, una perspectiva difícilment conciliable amb una visió principatina o valenciana (Ferrando 2008; 2018; Soler 2017). L'ambient “català” és més aviat un constructe ideològic, una lectura noucentista, que alguns accepten acríticament per raons no filològiques. Aramon, Montoliu i Comas ja van advertir que era una obra d'ambient profundament italià, fins al punt que els dos últims autors van especular sobre la possibilitat que fos una traducció de l'italià.

Dels estudis de Colón sobre el *Curial* ens hem de quedar amb la constatació d'un alt nombre de preferències lèxiques valencianes que “apunten” cap a València i amb l'objectiu de fer una lectura científicament objectiva del seu lèxic. Les impressions heretades d'una summa de prejudicis ideològics sobre el *Curial* o derivades d'una desconexió del seu context italià s'han de quedar com a testimoniatge honest d'un estadi encara poc madur en els estudis sobre l'obra. L'epígraf amb què Colón tanca l'article de 2011 n'es prou revelador: “Dubtes permanents.” L'intent de Colón de situar la llengua del *Curial* al nord del País Valencià o al sud extrem de Catalunya com a resultat d'unes constatacions lexicogràfiques –l'acumulació de valencianismes– i d'unes impressions culturalistes subjectives – l'“aire” no valencià– no deixa de ser una impressió més, que ell mateix confessa explícitament: “El *Curial* té tot un altre aspecte, un de subjectiu que em diu que potser no és de la terra.” No és sobrer recordar ací que a l'extrem sud de Catalunya les opcions del *Curial* per *almàguena*, *oronella* i *cullereta* es diuen, i es devien dir al segle XV, *almànguina*, *oroneta* i *cullerot*, respectivament. Uns elements lèxics que no ajuden gens a situar l'autor en aqueix indret.

Les preferències lèxiques del *Curial* apunten més aviat a la ciutat de València, la veritable capital cortesana de la Corona d'Aragó fins a la instal·lació del Magnànim a

Nàpols. La cort napolitana del Magnànim es convertí en certa manera en la prolongació de la cort valenciana del mateix rei: almenys la meitat dels seus membres eren valencians (Soler 2017). El príncep hereu Ferrante parlava el català de València i els seus preceptors principals eren valencians. El *Curial*, concebut en una llengua cortesana amerada de valencianismes i adreçat previsiblement a oients i lectors que s'expressaven amb les preferències lèxiques que ha destacat Colón –i moltes altres, com *aplegar-se* ‘acostar-se’, que s’hi podrien afegir–, és, doncs, un magnífic testimoni indirecte de l’hegemonia literària valenciana al segle XV. No anava gens desencaminat Colón quan, el 1973 [1976], escrigué: “Hay bastante fundamento para suponer que [el *Curial*] está escrito por un valenciano.” En tot cas, el presumpte autor del *Curial* ha resultat ser, segons tots els indicis reunits per Soler (2017), un valencià d’adopció.

4. La orientació preceptiva de les *Regles d’esquivar vocables*

L’any 1950, Antoni M. Badia i Margarit va publicar per primera vegada les *Regles d’esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, unes normes de correcció lingüística fetes “a juí del reverend prevere mossèn Fenollar e misser Hierònym Pau [e] altres hòmens diserts catalans e valencians e prestantíssims trobadors”, copiades en un manuscrit miscel·lani propi per l’arxiver i notari barceloní Pere Miquel Carbonell cap a 1492. L’edició del text va representar una fita molt important per a l’estudi del lèxic català, tant en el vessant diacrònic com en el diatòpic.

Germà Colón i Amadeu J. Soberanas (1986, 51-54) se’n van fer ressò al seu *Panorama de la lexicografia catalana*. Hi van veure l’autoria en aquests termes: “Hom pot suposar que l’hel·lenista Jeroni Pau (m. 1497) i després el mateix Carbonell s’inspiraren en les prescripcions de Fenollar i establiren una llista amb el mot censurat i al seu costat la solució propugnada.” El sentit correctiu de les *Regles* s’hi especifica quan es diu que “són d’evitar sobretot vocables los quals manifestament se coneix són de països de Catalunya o València diversos dels catalans, com és: *ça casa* per *la casa*.” És a dir, s’hi propugna d’evitar els dialectalismes –com és el cas de l’article *salat* “sa,” propi llavors dels parlars baleàrics i de les comarques marítimes septentrionals de Catalunya– en favor dels termes més generals i acurats –com és el cas de l’article *literari* “la,” propi “dels catalans”–, és a dir, de la llengua catalana general. Una dicotomia que es pot reduir a l’oposició entre un *sermo rusticus* a proscriure i un *sermo urbanus* a prescriure, que Badia interpretà com el *sermo urbanus* de Barcelona i València.

El 1999, Badia donava a la llum el llibre *Les ‘Regles de esquivar vocables’ i la ‘qüestió de la llengua’*, amb què culminava una llarga recerca, de la qual havia fet partícips els seus alumnes de doctorat i postgrau, entre els quals qui açò escrigué. El filòleg barceloní (1999) comentà a fons la llista de mots de les *Regles*, postulà una interpretació supradialectal de la majoria de les prescripcions lèxiques, situà l’obra en un context social i cultural barceloní i, en atenció a una anotació personal i a algunes possibles referències familiars, n’atribuí l’autoria a Carbonell; en conseqüència, Fenollar i Pau només haurien estat referents d’autoritat per al mateix Carbonell.

Tot seguit, Badia va convidar els estudiosos del tema a debatre les seues conclusions, que li semblaven definitives. El 13 de gener del 2000, vaig tenir l’honor de compartir amb el professor Badia i la professora Mariàngela Vilallonga l’acte de presentació del llibre a la seu de l’Institut d’Estudis Catalans. Badia esperava que hagués avalat la seua proposta d’autoria a favor de Carbonell. Havent estudiat la trajectòria de Carbonell, la vaig descartar en atenció a les orientacions prescriptives de la immensa majoria de les *Regles*, favorables als usos urbans de València. No em semblava gratuïta del tot la invocació autorial a Fenollar, però coneixent prou bé la trajectòria del poeta valencià, no em semblava que hi hagués tingut una participació

directa. En canvi, sí que s'hi fa constar que la segona part va ser “feta” per Jeroni Pau i, en una darrera revisió, Carbonell afegí el nom del seu cosí Pau al subtítol de l'obra. Vaig argumentar que la cultura de Carbonell feia inviable que fos l'autor intel·lectual de les *Regles* i que aquestes em semblaven collita pròpia del gran humanista Pau, salvada pel grafòman i megalòman Carbonell.

Vaig ampliar aquesta posició en la comunicació “Sobre l'autoria de les ‘Regles d'esquivar vocables’”, que vaig presentar al XIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, celebrat a la Universitat de París IV- Sorbonne, entre el 4 i el 10 de setembre del 2000. Hi van assistir tant Badia com Colón.

Una versió considerablement ampliada i revisada de la meua intervenció és la que aparegué publicada a *Els Marges* (Ferrando 2002), en què vaig proposar Jeroni Pau com a autor principal de les *Regles*, en vaig situar la gènesi a la Roma del cardenal vicecanceller Roderic de Borja, on treballava Pau, voltat sobretot de valencians, però voltat també d'humanistes i curials d'altres indrets de l'àmbit lingüístic català, vaig propugnar la substitució de l'“eix Barcelona-València,” que defensava Badia, per l'“eix València-Barcelona” com a criteri per a explicar el sentit correctiu de nombroses “regles” i vaig descartar l'autoria de Carbonell en funció de les contradiccions de les *Regles* amb les preferències lèxiques de la resta de les seues obres i amb les preferències del parlar de Barcelona. Per a mi, els nombrosos errors de còpia i algunes equivocacions òbvies en el sentit prescriptiu dels mots, fruit de la seua desconexió de molts de materials que Carbonell manejava, només poden ser imputables a l'arxiver barceloní.

En desacord també amb les conclusions de Badia, Colón va publicar l'opuscle *Autoria i entorn lingüístic de les ‘Regles’* (2001). A més de comentar un bon nombre de mots exemplificats, amb un acurat retrat de la seua distribució diatòpica, Colón hi va fer observar el considerable pes del català de València, la influència de Bernat Fenollar, que s'havia fet famós per un *Bandeig* de termes pagesívols evocat per Jaume Gassull en la *Brama dels llauradors de València contra lo venerable mossèn Fenollar*, i en va descartar l'autoria de Carbonell a partir de les contradiccions de les *Regles* amb la praxi lingüística de l'arxiver barceloní en la resta de les seues obres i amb algunes les seues prescripcions. Així, Colón va constatar (2001, 101):

A mesura que he anat examinant de prop els elements que conformen aquestes *Regles*, llurs recomanacions i prescripcions, he arribat al convenciment que Pere Miquel Carbonell no pot ésser-ne de cap manera l'autor intel·lectual. Les contradiccions entre el que prediquen les *Regles* i la realitat dels escrits del nostre arxiver Carbonell són paleses. Aquestes es constaten, entre altres incoherències, en l'ús que fa de mots rebutjats en les *Regles* (p. ex., *ratpinyat*, *esguard*, *coratge*, *jaquir*, *devalar*, *musclo*, *huy-vuy*, etc), [però tampoc] en aspectes fonètics i morfològics Carbonell no segueix les prescripcions.

En efecte, com observa Colón, Carbonell en els seus escrits confon les vocals àtones *a / e*, barreja les terminacions verbals en *a / e* i tendeix a no escriure la desinència *-e* de la primera persona del present d'indicatiu. Això, per citar només els trets més cridaners que contradiuen les prescripcions de les *Regles*.

Conclou Colón que una llista de correccions lingüístiques de Fenollar “degué arribar a mans o a l'oïda de Carbonell, potser a través de Pau o del seu fill Francesc, el qual sí que sojornà a l'altre regne [València]”, que la consultà amb Pau i que “hi posà els noms de les seves dues mullers ben escrits; és clar que els onomàstics *Eulàlia* i *Engràcia* (núms. 57 i 58) eren força corrents al segle XV.”

Així que tant Colón com jo mateix vam coincidir en la negació de l'autoria de Carbonell sobre les *Regles* i en el reconeixement d'una possible influència de Fenollar.

Només diferien quant al grau d'intervenció del poeta valencià. Per a mi, les suposades correccions lingüístiques de Fenollar només les podria assimilar Pau a Roma. Carbonell hauria estat incapaç d'entendre el sentit de moltes “regles” que no s'ajustaven a les preferències del parlar de Barcelona i, doncs, difícilment les podria haver recomanades. En tot cas, a Badia li molestava sobretot el pes que tant Colón com jo concedíem als elements valencians, que, no cal dir-ho, posava en qüestió indirectament la seua opció autorial de les *Regles* en favor de Carbonell. Prou que ho demostrà Badia (2004), quan, en un article de rèplica a Colón i a mi, titulà un epígraf amb l'interrogant “Tant pesa el valencià a les *Regles*?” i ens qualificà de “mànagers” de Fenollar que no parem “d'escrutar les *Regles*, cercant-hi dades que facin dubtar sobre l'atribució de correccions concretes a Carbonell.” Jo no era precisament un “mànager” de Fenollar, a qui considerava aliè a la confecció de les *Regles*, però tampoc ho era exactament Colón. Ens havíem limitat a interpretar, amb un diferent grau de reconeixement de la influència de Fenollar en les *Regles*, unes meres constatacions.

Per a Colón (2001, 95-96), Fenollar hauria tingut una indeterminada responsabilitat autorial en la primera part de les *Regles*. Heus ací la reproducció literal i contextualitzada de les seues paraules:

No vull ni de lluny suggerir que totes les regles siguin de Fenollar, penso que aquest degué escriure alguna cosa, sigui un “bandeig” o el que fos, sobre correcció i puresa de la llengua. [...] Aquesta presumpta llista o aquesta pruija de Fenollar degué arribar a mans o a l'oïda de Carbonell, potser a través de Pau o del seu fill Francesc, el qual sí que sojornà a l'altre regne [...] Pedant com era l'arxiver, degué completar la nòmina, tot consultant el seu savi parent Jeroni Pau. Aquestes normes no són una obra literària, la qual s'hagués de publicar, sinó un paper utilitari i hom hi féu afegitons de tota mena. [...] No cal considerar tan localista en Fenollar que no sabés el que passava a Catalunya o a Mallorca.

Així que, per a Colón, Fenollar podria ben bé haver redactat unes prescripcions favorables als usos valencians. En canvi, la intervenció de Pau hi hauria estat limitada: “No em puc, però, imaginar un gran humanista com Jeroni Pau, i amb escriu malalt, redactant aquestes llistes. Més aviat hi veig Pere Miquel Carbonell demanant al seu il·lustre cosí què li semblava aquesta o l'altra paraula o expressió.” Com a conclusió de l'opuscle, Colón (2001, 96) manifesta:

Personalment, lluny de tot sentir localista, amb l'examen serè de les *Regles* i de les condicions en les quals s'emmarquen, crec fermament que s'hi troba una ‘llavor’ valenciana i que només a partir de València o amb la participació de València s'explica la majoria de les prescripcions. En una ràpida caracterització d'aquestes *Regles*, Soberanas i jo vam parlar d'un “eco llunyà” de Fenollar. Avui no gos considerar-lo tan llunyà.

En tot cas, Colón acabà dient que “caldrà continuar el nostre debat.”

Badia acceptà el repte i promogué una taula redona, amb intervenció d'ell mateix, de Colón, de Mariàngela Vilallonga i de mi, coordinada per Agustí Alcoberro, sota el títol de “Les ‘Regles d'esquivar vocables’, una codificació de la llengua escrita?”, que se celebrà a Barcelona, el 15 de gener de 2004, el Seminari de Cultura Medieval i Moderna del Departament de Filologia Catalana d'aquella Universitat.

Les intervencions orals, bé que reelaborades en la versió escrita a la vista del debat, van aparèixer publicades l'any següent, a cura de Joan Veny, a la revista *Estudis Romànics*, dirigida per Badia. Heus-ne ací els títols: “Pere Miquel Carbonell i la qüestió de la llengua” (Alcoberro), “Els tres components de les *Regles de esquivar vocables*”

(Badia), “Encara les *Regles d’esquivar vocables*” (Colón), “Les *Regles d’esquivar vocables*: una qüestió d’història cultural, de filologia i de sociolingüística històrica” (Ferrando) i “Repensar l’autoria de les *Regles*” (Vilallonga), amb l’afegit de les intervencions d’Eulàlia Duran i d’Albert Rossich en el col·loqui que se’n seguí.

Badia encara desenvolupà els seus punts de vista en dos articles posteriors: “Comiat a les *Regles de esquivar vocables* i a tots els qui s’han esforçat a escatir-ne l’autor, els continguts i la significació” (2006) i “Com calcular l’àmbit geogràfic del *vocables* en joc dins les *Regles de esquivar-los*” (2007). En el primer es ratifica en la seua hipòtesi de l’autoria de Carbonell i en el segon proposa un mètode estadístic d’anàlisi per avaluar el pes del component valencià de les *Regles*, per arribar a la conclusió que aquest hi era quasi insignificant.

A la vista de com havien anat les coses, Colón deixà de participar en el debat. Jo, en canvi, vaig respondre a Badia amb tres articles, tots tres publicats el 2011. En el primer article, “L’orientació diatòpica de les *Regles d’esquivar vocables*”, presente les objeccions metodològiques al plantejament de Badia quant al seu càlcul de “l’àmbit geogràfic dels *vocables* en joc dins les *Regles*.” Un examen atent del lèxic patrimonial i col·loquial de les *Regles* en confirma el sentit prescriptiu a favor de les preferències valencianes. No hi havia, doncs, un “eix Barcelona-València”, ni tan sols “València-Barcelona”, com preferia Coromines. La supradialectalitat reclamada per Badia requeia quasi sempre en la solució valenciana, la més prestigiosa llavors (Ferrando 2011a). En el segon, “La gènesi romana d’una norma lingüística catalana de segle XV”, aprofundia en les dades i els arguments que vinculen la confecció de les *Regles* als cercles humanistes de la Roma del cardenal Roderic de Borja, amb una notable presència de curials procedents no sols de València, sinó també de la Catalunya occidental, de la Catalunya del Nord, de les Illes Balears i de Castella, a més d’italians i d’altres països europeus. En concret, relacionava les *Regles* anotades hipotèticament per Jeroni Pau amb els treballs que, als anys vuitanta del segle XV, coordinava a Roma el gran humanista Paolo Pompilio (1455-1491) per a la redacció d’un vast diccionari de mots de les diverses llengües romàniques (Varvaro 2000, 495). Pompilio, gran amic de Pau, coneixia bé la llengua catalana, tal com demostra en la seua obra *De syllabis et accentibus*, dedicada al catalanoparlant i italo parlant Cèsar Borja, amb explicacions sobre els vicis lingüístics del catalans (Pau 1986). Les *Regles* també es fan ressò d’alguns italianismes i castellanismes que llavors només es podien donar alhora en la Roma dels Borja. En el tercer article, “Elio Antonio de Nebrija i Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars”, contrapose les reflexions i els criteris dels dos humanistes hispànics quant a la gramatització de la seues respectives llengües i explique el fracàs polític de les *Regles* com a conseqüència de la manca d’una cort que tingués com a llengua àulica la llengua catalana, situació que no era exactament la de la cort romana del vicescanceller Borja, interessada només per l’humanisme (Ferrando 2012c).

El debat Badia-Colón-Ferrando sobre les *Regles* es pot donar per acabat quan Badia, a propòsit precisament de les seues discrepàncies amb Colón, afirmà: “qui ens separa no sé si es Bernat Fenollar o Pere Miquel Carbonell, i tot fa creure que Jeroni Pau hi portarà la pau de la veritat objectiva que tots dos cerquem” (Badia 2008, 48). Es resistí a reconèixer el pes valencià a les *Regles* i, doncs, la influència de Fenollar, però acabà acceptant, sense esmentar-la, la meua hipòtesi que Pau en devia ser l’autor. De fet, ell mateix (Badia 1999, 428) havia constatat que “sense Pau les *Regles* no haurien existit.” No comprengué que Pau, servidor dels Borja a Roma, voltat de valencians, no hi feu sinó avalar en les *Regles* tant el pes i el prestigi del component lèxic valencià com la

priorització en general de les variants formals i geosinònims valencians del lèxic patrimonial.

Encara hi hagué uns últims pronunciaments de Colón sobre les *Regles*. L'ocasió es presentà quan li vaig proposar de reunir en un sol llibre les seues i les meues aportacions al debat, amb les actualitzacions escaients. El llibre es publicà sota el títol de *Les 'Regles d'esquivar vocables' a revisió* (Colón & Ferrando 2011). L'objectiu era oferir a la comunitat científica els diversos arguments i la documentació que havíem adduït en defensa de la nostra visió de les *Regles*, que era molt similar en els plantejaments i coincidia en la no acceptació de l'autoria intel·lectual de Carbonell sobre les *Regles*. En la primera part, titulada *Revisió crítica de les 'Regles'*, Colón va reexaminar i ampliar el seu esmentat estudi de 2001, tant pel que fa a les consideracions preliminars sobre l'autoria de les *Regles* com a l'anàlisi dels mots exemplificats, i va integrar-hi el seu parlament de 2004 (Colón 2005). En la segona part, titulada *Les 'Regles': autoria, gènesi, criteris, context*, vaig reproduir, així mateix revisats, els meus cinc articles sobre el tema, ja mencionats, tres dels quals havien aparegut el mateix 2011 en altres indrets. Cada un d'aquests cinc articles respon a motivacions, circumstàncies i destinacions diferents i, si bé reiteraven sovint alguns aspectes de la problemàtica de les *Regles*, vaig considerar preferible reproduir-los sense escapar aquests aspectes com a testimoniatge d'una reflexió pausada, però *in crescendo*, sobre el tema i d'un diàleg permanent amb els qui s'havien ocupat del tema. Al final del llibre, vaig reproduir una nova edició de les *Regles*, que Colón acceptà de revisar.

Acabe de dir que Colón aprofità la reedició revisada de les seues aportacions per dir la seua última paraula sobre alguns aspectes de les *Regles*. Em limitaré a destacar-ne els tres punts sobre els quals va insistir més. Ho faré, preferentment, amb la reproducció literal del seus mots.

El primer aspecte fa referència al “caràcter supradialectal del lèxic literari”, a propòsit de la “interpretació supradialectal” que Badia feia de les prescripcions de les *Regles*. Colón (2005, 222) ja havia dit que “els texts literaris no es poden sempre situar geogràficament amb criteris lexicals únicament.” En aquesta darrera ocasió, Colón ho reitera, però remarca que “parlar d'un lèxic ‘supradialectal’ de la llengua antiga és desencaminat,” que “si no analitzem la varietat diatòpica, som al davant de la fi de la Filologia” i que “l'argument ‘supradialectal’ [de Badia] no té, al meu parer, gaire valor” (Colón & Ferrando 2011, 107-108).

El segon aspecte fa referència al paper de Fenollar en les *Regles*: “considero que el domer Fenollar hi és un personatge essencial, i afirmo que sense la presència del parlar valencià no es comprenen les *Regles d'esquivar* (pensem en Gassull i en la *Brama*, etc.) ni es comprèn que aquell sigui esmentat a les *Regles* com a autor” (Colón & Ferrando 2011, 106).

Finalment, el tercer aspecte fa referència a l'acceptació per Colón de la gènesi romana de les *Regles*, del paper de mer copista de Carbonell, “un col·leccionista d'escrits o opinions d'altri” (Colón & Ferrando 2011, 109) i, implícitament, del protagonisme autorial de Jeroni Pau:

Per acabar vull afirmar que, si d'alguna cosa estic cert, és que Carbonell no pot ésser l'autor intel·lectual de les *Regles*. Aquestes li vénen grans; ell és un col·leccionista d'escrits o opinions d'altri; opinions que van fer néixer les *Regles* en un ambient valencià, sens dubte per influència dels humanistes italians i no italians de la cort pontifícia dels Borja. Carbonell recull aquesta concepció, de la mateixa manera que recull tanta altra cosa, com a caixa de ressonància. Ell és només el copista de les *Regles*, i aquest fet ja és un mèrit perquè ens les ha salvades. El que, tanmateix, per a ell era important és ficar el seu nom en

qualsevol escrit. I en aquestes *Regles*, que diu que no són seves, hi arribà a ficar-lo (vegeu la regla núm. 48).

En definitiva, un personatge que per una vegada no es declara autor de l'escrit, que no ha trepitjat les terres de València, que redacta contradient tot el que prescriuen les *Regles*, no n'hauria de ser l'autor.

Així doncs, crec que les matisacions darreres de Colón han contribuït a fer justícia al veritable autor de les *Regles*, el gran humanista Jeroni Pau, que, segons les meues recerques, fou el que a Roma degué confegir una llista de prescripcions lingüístiques a partir de les informacions que li proporcionaven els catalanoparlants dels més diversos indrets de les terres de llengua catalana, generalment curials com ell. És d'aquesta llista que l'aspirant a humanista i desconexedor de les diferents manifestacions diatòpiques del català, Pere Miquel Carbonell, en degué fer l'extracte maldestre que ens ha pervingut.

Obres citades

Sigles

ER: *Estudis Romànics*

FGC: Fundació Germà Colón

IEC: Institut d'Estudis Catalans

IIFV: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

PAM: Publicacions de l'Abadia de Montserrat

PUV: Publicacions de la Universitat de València

UB: Universitat de Barcelona

UJI: Universitat Jaume I

UV: Universitat de València

- Alcoberro, Agustí. "Pere Miquel Carbonell i la 'qüestió de la llengua'." *ER* 27 (2005): 203-210.
- Badia i Margarit, Antoni. *La formació de la llengua catalana*. Barcelona: PAM, 1981.
- . *Les 'Regles de esquivar vocables' i la 'qüestió de la llengua'*. Barcelona: IEC, 1999.
- . "325 regles d'esquivar vocables a la cerca d'autor." En Antoni Ferrando ed., *Antoni M. Badia i Margarit, Moments clau de la història de la llengua catalana*. València: PUV, 2004 [2002]. 377-419.
- . "Els tres components de les *Regles de esquivar vocables*." *Estudis Romànics* 27 (2005 [2004]): 211-218.
- . "Comiat a les *Regles de esquivar vocables* i a tots els qui s'han esforçat a escatir-ne l'autor, els continguts i la significació." *Estudis Romànics* 28 (2006): 107-123.
- . "Com calcular l'àmbit geogràfic dels *vocables* en joc dins les *Regles de esquivar-los*." En Eulàlia Miralles et al. eds. *El (re)descobriments de l'Edat Moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*. Barcelona: PAM/UV, 2007. 533-545.
- . "Vocabulari general i lèxics particulars." En Emili Casanova & Maria Teresa Echenique eds. *El deler per les paraules. Les aportacions de Germà Colón a la romanística*. València: PUV, 2008. 29-48.
- Ballester, Xaverio. *Orígenes de la llengua valenciana*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2021.
- Barceló, Carme. *Àrab i català: contactes i contrastos*. València/Barcelona: IIFV/PAM, 2011.
- Blasco Ferrer, Eduardo. "La posizione linguistica del catalano nella Romania: Studio di morfosintassi comparata." *Zeitschrift für Romanische Philologie* 102, 1-2 (1986): 132-178.
- Colón, Germà. "El valenciano." En Antoni M. Badia i Margarit, Antoni Griera & Frederic Udina eds. *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica. Actas y Memorias (Universidad de Barcelona, 7-10 abril 1953)*. Tom I. Barcelona: UB, 1955 [1953]. 137-149.
- . *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos, 1986. [Traducció catalana parcial: *El lèxic català dins la Romània*. València: PUV, 1993].
- . *La llengua catalana en els seus textos*. Barcelona: Curial, 1978. 2 volums.
- . "Era valencià l'autor del *Curial*?" *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 61 (1985): 83-91. [Reedició: Colón, Germà. *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*. València: UV, 1987. 43-53.]
- . "Les paraules i el 'mossàrab'." *Els mossàrabs valencians*. Monogràfic Saó 21 (desembre de 1994): 25-28.

- . “Visió romàntica sobre alguns ‘mossarabismes’ del català.” En *Estudis de filologia catalana i romànica*. València/Barcelona: IIFV/PAM, 1997. 349-386.
- . *Les ‘Regles d’esquivar vocables’. Autoria i entorn lingüístic*. Barcelona: IEC, 2001.
- . “Encara les *Regles d’esquivar vocables*.” *Estudis Romànics* 27 (2005): 219-225.
- . Ressenya a August Rafanell, *La il·lusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França* (Barcelona: Quaderns Crema, 2006), *Estudis Romànics* 31 (2009): 432-436.
- . “*Curial e Güelfa*: català o valencià?” En Germà Colón ed. *Lexicografia, lèxic i crítica textual*. Castelló/Barcelona: FGC/PAM, 2011a. 283-290.
- . “El mossarabisme, encara: la instrumentalització ideològica del romanç andalusí.” *Caplletra* 51 (tardor 2011), 2011b: 135-142.
- . “Ensayo de localización del anónimo autor del *Curial*.” En Antoni Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre ‘Curial e Güelfa’, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 2012. Vol. I. 21-30.
- . “Unitat lingüística catalanooccitana?” En Vicenç Beltran *et al* eds. *800 anys després de Muret: els trobadors i les relacions catalanooccitanes*. Barcelona: UB, 2014. 123-130.
- Colón, Germà & Amadeu Soberanas. *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
- Colón, Germà & Antoni Ferrando. *Les “Regles d’esquivar vocables” a revisió*. València/Barcelona: IIFV/PAM, 2011.
- Colón, Germà, Maria Pilar Perea & Hiroto Ueda. “Lingüística quantitativa: *Curial* vs. *Tirant*. Una mateixa procedència geogràfica?” *Vox Romanica* 71 (2012): 131-159.
- Coromines, Joan. *El que cal saber de la llengua catalana*. Palma: Moll, 1976 [1954].
- Espadaler, Anton. *Una reina per a Curial*. Barcelona: Quaderns Crema, 1984.
- Ferrando, Antoni. *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1980.
- . “La formació històrica del valencià.” En Antoni Ferrando ed. *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, VIII, Àrea 7. Història de la Llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1989 [1986]. 398-428.
- . “Un mossàrab valencià a l’època de Jaume I?” *Els mossàrabs valencians. Monogràfic Saó* 21 (desembre de 1994): 14-21.
- . “Sobre l’autoria de les *Regles d’esquivar vocables*.” *Els Marges* 70 (2002): 67-98.
- . “Les *Regles d’esquivar vocables*: una qüestió d’història cultural, de filologia i de sociolingüística històrica.” *Estudis Romànics* 27 (2005): 227-234.
- ed. Anònim. *Curial e Güelfa*. Toulouse, Anacharsis, 2008.
- . “L’orientació diatòpica de les *Regles d’esquivar vocables*.” *eHumanista* 18 (2011a): 316-334
- . “La gènesi romana d’una norma lingüística catalana del segle XV: les *Regles d’esquivar ocables o mots grossers o pagesívols*, ‘fetes’ per Jeroni Pau.” En Nancy De Benedetto & Ines Ravasini eds. *Traduzioni e continuità di tradizioni. Valencia a Bari*, Lecce: Pensa Multimedia, 2011b. 39-64.
- . “Elio Antonio de Nebrija i Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars.” En Júlia Butinyà & Antonio Cortijo eds. *L’humanisme a la Corona d’Aragó (en el seu context hispànic i europeu)*. Potomac: Scripta Humanistica, 2011c. 145-183.
- coord. *El romanç andalusí a revisió*, monogràfic de *Caplletra*, 51 (tardor 2011), precedit d’Antoni Ferrando, “Introducció” (2011d): 111-113.

- ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012a. 2 volums.
- . "Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*." En Antoni Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012b. Vol I. 31-88.
- . "Nuevas miradas acerca del *Curial e Güelfa*." En José Carlos Miranda Ribeiro ed. *En Doiro. Antr'o Porto e Gaia. Estudos de Literatura Medieval Ibérica*. Porto: Estratégias criativas, 2017 [2015]. 19-56.
- . "El model lingüístic de *Curial e Güelfa*," *Revista Valenciana de Filologia* 2 (2018): 39-84.
- . "L'occitanisme des d'una perspectiva valenciana: un panorama històric." En *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. València: PUV, 2019 [2009]. 179-213.
- . "*Curial e Güelfa* come documento per la storia italo-aragonesa del XV secolo." En Guido D'Agostino et al eds. *La memoria degli Aragonesi nel regno di Napoli e nei suoi domini italiani*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 2020. 1239-1256.
- Par, Anfós. *'Curial e Güelfa. Notes lingüístiques y d'estil*. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1928.
- Pau, Jeroni. *Obres*, edició de Mariàngela Vilallonga. Barcelona: Curial, 1986. 2 vols.
- Radatz, Hans-Ingo. "Per què els elements gal·lormànics fan 'heavy' en català? Arran del clàssic debat sobre la subagrupació del català." En Josep Martines ed. *Aspectes de diacronia de la llengua catalana (en el context romànic)*. *Monogràfic, eHumanista/IVITRA* 2 (2012): 202-218.
- Riquer, Martí de. "*Curial e Güelfa*." En *Història de la literatura catalana*. Vol II. Barcelona: Edicions Ariel, 1964. 602-631.
- Rodrigo, Mateu. "Encara sobre els orígens del valencià." *Ressenya a Xaverio Ballester, Orígenes de la lengua valenciana* (Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2021), *Afers* 98 (2021): 209-226.
- Sánchez Miret, Fernando. "Clasificar el catalán no es cosa fácil (y no por culpa suya)." En Esther Corral et al. coords. *Cantares de amigos. Estudios en homenaje a Mercedes Brea*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 2016. 801-812.
- Sanchis Guarner, Manuel. *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Barcelona: Salvat, 1980.
- Soler, Abel. *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de 'Curial e Güelfa'*. València/Barcelona: Institució Alfons el Magnànim/ IEC/UV, 2017. 3 vols.
- Torró, Josep. "Mossàrabs en temps de conquesta. Observacions historiogràfiques," *Caplletra* 51 (tardor 2011): 113-134.
- Varvaro, Alberto. "Le notizie di Paolo Pompilio sulla diffusione delle lingue romanze nel Quattrocento." *Romanische Forschungen* 114 (4) (2000): 495-499.
- Veny, Joan. "Valencianitat del *Curial*." En Emili Casanova & Antoni Ferrando eds. *Estudis lingüístics valencians*. València: UV, 2009. 253-292. [Reedició: Ferrando, Antoni ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012. Vol 2. 1089-1126.
- Vilallonga, Mariàngela. "Repensar l'autoria de les *Regles*." *Estudis Romànics* 27 (2005): 234-238.